

ימי עיון בתנ"ך תשפ"א

פתיחות וסגירות - עיונים בפרשנותו של הרב הירש לתורה
ד"ר ישי-חי רוזנברג

1. הרב מרדכי ברויאר, "פירוש רבי שמשון רפאל הירש לתורה", מחניים 4 (תשנ"ג), עמ' 350

אולם גדול היה כחו של רש"ר הירש, לא רק בעצם העבודה שהוא חפץ משמעות לכתובים, אלא גם בטיב המשמעות שהוא יחס להם. שהרי התורה היא עמקה מני ים, ואין קץ למשמעויות המקפלות ברבדיה השונים. וכל דור וכל אדם קבל מאת ה' את התורה המיוחדת לו, המתאימה לשרש נשמתו. ושבח גדול הוא לרש"ר הירש, שהיה צדיק שתול בדורו, והוא מצא בתורה את המשמעות המתאימה לתקופתו. הוא ידע את נפש הדור, והבשורה שהוא מסר להם בשם התורה הרחיבה את הדעת והלהיבה את הנפש והאחיבה את התורה על לומדיה ומקיימיה.

2. הרש"ר הירש, ישרון, תמוז תרכ"ב (1862), עמ' 463-473

מי לא הכיר את מר פלוני אלמוני, ... החסיד והקנאי ... וביתו היה מלא רק תורה ומצוות, ... לכל מה שלא היה לו תכן של יהדות טהורה לא נתן לגשת למפתן ביתו, ... מסר האיש הזה את נפשו על חנוך בניו ללמוד התורה באפן יסודי ולקיים המצוות באפן קפדני. הוא עשה את התורה לנושא הלמוד היחידי של בניו, כדי לשמר אותם מן הרעל שהיו מכנים אותו בשם השכלה; הוא מנע אותם מכל מגע עם איזה מדע שהוא, ולמד אותם לבזות כל מדע וכל חכמה החורגים ממה שכתוב בספרי הקדש. אומרים שהאיש הזה מת מתוך צער על כשלונו בחנוך בניו, כי אף אחד מהם לא נשאר יהודי שומר מצוות. כלם אבדו בסערת הרוחות שערברה את העולם באותה תקופה, ומטרתו של האיש היתה דוקא להרחיק את בניו מרוחות אלו! מי שהפיר את האיש הזה ואת בניו, יבין כיצד החיש צערו של האיש על התנהגותם של בניו את מותו. מי שבדק על פי הפסוק שלנו (משלי כב, ו) את חנוכם של הבנים האלה, מפתע מהתוצאות השליליות של החנוך הזה. אם נרצה שילדינו לא יחלו בהצטננות בצאתם החוצה לשאף בפעם הראשונה, אז עלינו לשמר אותם מכל מגע עם האויר והרוח. אבל אם נרצה שילדינו יהיו חסונים נגד רוחות וסערות ויוסיפו חסינות גם בהמצאם במזג אויר קשה, עלינו להרגיל אותם בעודם בגיל רך לצאת החוצה ולהתהלך ברחובות למרות הרוחות העזות ולתת להם להתחסן נגד סערות וגשמי זעף. זהו כלל בתורת בריאות הגוף, ולכלל זה יש תוקף יתר בשטח הרוח והמוסר. לא נוכל להסתפק בזה שנלמד את בנינו שיקימו תורה ומצוות בתוך הבית והמשפחה, בתוך חברה בדוקה של אנשים שוים להם בדעה ובהשקפה. אסור לנו להסתיר מפניהם את הנגודים השוררים בין ישראל לעמים... עלינו לשאף ולהשתדל שגם בתוך סביבה זרה ישארו נאמנים לחנוך שקבלו בבית, למוסר התורה ולמצוותיה. עלינו להתאמץ ולשאף לכה שיתחזקו מעמד גם בעמדם בפני סגנון חיים זר המושך את הנפשות הצעירות אליו. ... ולבסוף יצאו בנינו מן הנסיון הקשה באותה דבקות לתורה ולמצוות שבה התחנכו. יתר על כן הם יתחזקו ויתחסנו במדה כזאת שיוכלו לעמד כנגד כל המכשולים, ומתוך כך שהפירו גם את מה שעומד בנגוד לשאיפות הוריהם וחנוכם, ימלאו התלהבות רבה ויחבבו יותר את מקור המים החיים של ההשקפה היהודית ואת ערך ידיעותיהם בתורה.

3. דעת מקרא (קיל) לבראשית כ, א:

וסתם הכתוב ולא פרש, מה ראה אברהם לעזב ולו לפרק זמן מסים את ארצות ההר הנושבות, וללכת לחבלי הנגב המשפעים במדברות מנגבים מכל טובה? ...

ימי עיון בתנ"ך תשפ"א

נראה שמתוך הסמכת המסע למהפכת ארץ הכפר, אפשר להסיק שסמיכות ענינים היתה כאן. נתן אף לשער שהמהפכה האקולוגית - "והנה עלה קיטר הארץ כקיטר הכבשן" (בראשית יט, כח), פגעה גם בשדות-המרעה שבהר יהודה ובמדברו, ואברהם הצרך לבקש לעדריו המרבים שדות מרעה חלופיים בחבלי ארץ אחרים.

4. בראשית רבה פרשה נב סימן א

'ויסע משם אברהם ארצה הנגב' (בראשית כ, א). רבי אבון פתח: 'ואולם הר נופל יבול וצור יעתק ממקומו' (איוב יד, יח). ואולם הר נופל, זה לוט, שנפל מהר, וצור, זה אברהם יעתק ממקומו, פנה ממקומו. לפי שחרב מקומו של סדום פסקו העוברים והשבים, ואמר מה אני מפסיק צדקה מביתי, הלק ונטה לו אהל בגרר, הדא הוא דכתיב: 'ויסע משם אברהם'.

5. רבי דוד בן יוסף קמחי (רד"ק) - [נרבווא פרובאנס 1160-1235] - בראשית כ, א

ואולי נסע משם לארץ פלשתים כדי לשכן בכל הארץ אשר נתן לו האל פעם בזה ופעם בזה, כדי שייחזיק בכלה כי ארץ פלשתים בכלל הארץ שנתן לו האל כמו שכתבנו במה שפרש לו האל-האמות שנתן לו, וארץ פלשתים בכלל ארץ הכנעני היא ומנחלת בני יהודה, וזה שאמר: 'ארצה הנגב', כי נחלת בני יהודה לדרום ארץ ישראל היתה.

6. רבי עובדיה ספורנו [1470 - 1550] (לערך) איטליה - בראשית כ, א

וישב בין קדש ובין שור: בין שתי עירות גדולות, כדי לקרא שם "בשם ה' אל עולם" (בראשית כא, לג), כמו שעשה אחר כך להגביר ברית לרבים.

7. רש"י בראשית כ, א

ויסע משם אברהם - כשראה שחרבו הכרכים ופסקו העוברים והשבים, נסע לו משם. דבר אחר: להתרחק מלוט, שיצא עליו שם רע, שבא על בנותיו.

8. מלבי"ם - הרב מאיר ליבוש בן יחיאל מיכל וייסר (1809-1879) - בראשית כ, א

ויסע משם, התורה לא בארה סבת הנסיעה, וחז"ל נתנו בו טעם מפני שם רע של לוט, או כמ"ש המדרש שחידלו עובדי דרכים על ידי חרבן סדם ולא יכול לקיים הכנסת אורחים, ... והעקר כי ידע רצון ה' שלא ישב במקום אחד רק הלך ונסע לפרסם אמונת ה', ולהיות גר בארץ כארם נטה ללון, ולאות כי חיי העולם הזה אינם עקרים וימי האדם כצל, ואל מקומו ישאף לאור באור החיים כמ"ש כי גרים אנחנו לפניך (דברי הימים א', כט, טו), ונסיעתו היתה הנגבה, וישב תחלה בין קדש ובין ברד עם באר לחי ראי ואחר כך גר בגרר.

9. פירוש הרש"ר הירש בראשית כ, א

אברהם ישב ושיבת קבע בין קדש ובין שור; אך "גר" ושיבת עראי גם בגרר. ויש לבקש טעם לשני מעשים מנגדים אלה. כבר ראינו, שבראשונה בקש אברהם לבדד את עצמו ואת אנשיו מסביבת הערים ומחברתן; ומשום כך אזה למושב הראשון את הנגב השומם, ורק בהדרגה התחיל קושר קשרים עם הערים; ולאחרונה הוא ישב בין בעלי בריתו: ענר, אשכל וממרא המתחזקים אליו בכבוד ובדידות. עתה, עם ערוב ימיו, אנו רואים אותו חוזר אל הנגב. אברהם קובע את מושבו בין קדש ובין שור, בסביבה מבודדת, בארץ לא נושבת, בקרבת

ימי עיון בתנ"ך תשפ"א

מדבר שור, הידוע כשמן מן גמור; אך מצד שני הוא מבקש קשר גם עם חיי הערים, ו"גר" לפרקים בגרר היא בירת מלכי פלשת. אם לא טעינו בכל, הרי אנו מעזים לומר, שהצפייה הקרובה להלדת הבן היא היא, שהביאה את אברהם ושרה לכלל ההחלטה לשנות את מקום מושבם. יצחק חייב להתחנך בבדידות, ברחוק מקום מכל השפעה מזיקה. ברם הבדוד המחלט, המונע מהחניך כל מגע עם חיים אחרים, עם מחשבות ושאפויות אחרות אף הוא אינו אלא שגיאה חנוכית מסכנת. צעיר שמעודו לא ראה חיים השונים מחיי הוריו; מימיו לא למד לכבד את מוסר אביו, בהשוואה עם ערכים זרים ומנגדים; צעיר כזה יפול קרבן, עם פגישתו הראשונה, לכל השפעה קלה; כדרך שהמתירא מהאוויר ומסתגר בחדר מבטח לו, שילקה בנזלת עם יציאתו הראשונה לאויר החפץ. בן אברהם, העתיד לשאת מורשת אברהם חייב, מזמן לזמן, להפגש לעולם הזר לרוח אברהם; יעריך שם את השונה והמנגד, ויחסן את עצמו להחזיק בהליכות אברהם בתוך עולם המנגד להן. לשם כך בוחר אברהם בבירת פלשת. דומה, כי בארץ פלשתים לא פשתה השחיתות באותה מדה שאליה הגיעה בכנען; ולכן לא חלה על פלשת גזרת הפליה שנגזרה על האמרי לאחר ששלם עונו.

10. פירוש הרש"ר הירש בראשית יג, ט

מעלי - מלהיות עמי. נהיה נא נפרדים לחלוטין. אברהם נאלץ לדרוש זאת כדי להרחיק את אנשיו מהשפעתו של לוט. הנה אני מגבל, לא אוכל ללכת לכל מקום, חובה עלי להתבודד; ואלו אתה פרשת מהשקפת עולמי, אינה חייב להיות בררן, הלא כל הארץ לפניך. לה לימין או לשמאל, ואני אשאר כאן בבדידותי.

11. פירוש הרש"ר הירש בראשית יד, יב

והרי כאן אזהרה לבני משפחת אברהם, והיא נתאשרה בתולדות ישראל. מי ששומר אמונים לתפקיד ולגורל היהודי, חייב להתנזר מרב טובה; אך הוא נצל גם מרעות רבות, והוא נשא בכנפי השכינה. הרחוב היהודי שבודד אותנו, לא היה רק לרעתנו, אלא גם לטובתנו. רעות רבות שפגעו בימי הביניים באנשים היושבים בחוץ, לא פגעו באלה היושבים בפנים. היהודים לא היו חשופים בעיני הגויים להיות שופטים ושוטרים; הם לא נחשבו להלוות לאבירים במסעותיהם, ולא נטלו חלק בפעולות הגדולות של המדינות. אך כנגד זה מעולם לא ענו ושהטו, לא חנקו ושרפו בני אדם; הם היו נרדפים, אך מעולם לא היו רודפים, וידיהם היו נקיות מדם אדם. ושעה שהקיסר וצבאו הובסו, היו הם מוגנים ברחוב היהודים. ... לוט היה חייב ללמד מכל זה ולהתרחק מאנשי סדום; ואף-על-פי-כן, אנו חנו מוצאים אותו בסדום גם בעת השואה האחרונה.

12. בראשית רבה פרשה מא, יג עמ' 414

'ויגד לאברהם העברי' - רבי יהודה ורבי נחמיה ורבנן, רבי יהודה אומר כל העולם כולו מעבר אחד והוא מעבר אחד. רבי נחמיה אמר שהוא מבני בניו של עבר. ורבנן אמרי שהוא מעבר הנהר, ושהוא משיח בלשון עברי.

13. רש"י בראשית יד, יג

העברי - שבא מעבר הנהר.

ימי עיון בתנ"ך תשפ"א

14. רד"ק [נרבונוא פרובאנס 1160-1235] בראשית יד, יג

העברי - מבני בני עבר, וכלם התייחסו אליו, אבל אברהם וזרעו התייחדו ביחס כי להם נשאר לשון עבר, והאחרים מבניו ובניו אחריו אחריו בידם לשון ארמי ונקראו ארמיים כמו לבן הארמי וזולתו, וזרע אברהם אשר ליעקב נקראו עברים.

15. רבי עובדיה ספורנו [1470 - 1550] (לערך) איטליה] - בראשית י, כא

גם הוא אבי כל בני עבר - אף על פי שהמחזיקים בדעות מציאות האל ויכלתו והשגחתו נקראו "עברים" על שם עבר שהשתדל להבין ולהורות זה, כאמרו: "ויגד לאברהם העברי" (להלן יד, יג).

16 א. פירוש הרש"ר הירש בראשית יא, י

משמעות "עבר" היא כפירוש רבי יהודה ל"אברהם העברי": "כל העולם מעבר אחד והוא מעבר אחד" (בראשית רבה מב, יג). הנה אומר: שם "עבר" מצין הסתייגות מחלטת מכל אנשי הדור.

16 ב. פירוש הרש"ר הירש בראשית יד, יג

מה שנאמר כאן באברהם, הוא הנגוד הגמור למה שנאמר בפסוק הקודם על לוט. אברהם עודנו העברי, שבא מעבר הנהר או, כדעת רבי יהודה: שכל העולם מעבר אחד, והוא מעבר אחד (בראשית רבה מב, יג); בין כך ובין כך יש במשמעות 'העברי', שאברהם התהלך בבדידות ושמר על אפיו המיוחד ונודע בעולם כ"עברי" מתבודד... התנהגות זו של אברהם היא דגמה לבניו בכל הדורות, כל עוד יתגוררו כ"זרע אברהם" בארץ לא להם. היהודי יתנהג כיהודי; הוא איש שלום ולא יפגע בעינים לא לו; הוא יטפח ויפתח את עיניו שלו וידאג לצורכי ישראל; וסופו שהעמים יצרפואו לבריתם, ולא להפך. כל אדם טהור יכיר, שהיהודי השלם הוא אדם משלם ואידיאלי ולא להפך; כי המשג 'יהודי' הוא רחב מן המשג 'אדם'. דיו ליהודי שהוא יהודי - יהודי שלם ותמים; ואף על פי שאיננו אלא 'שכן', הוא יזכה בהערכת העמים, והללו יצרפואו לבריתם. אברהם לא קנה את יחס הברית במחיר הותר על יעודו.